

QARABAĞ RAYONUNUN FAYDALI BİTKİ QRUPLARI

Elnurə Cəfərova, Nigar Baxşiyeva

*Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyinin Genetik Ehtiyatlar İnstitutu,
djfarova.elnura@gmail.com*

Ekoloji tarazlığın kəskin pozulması şəraitində əhalinin sağlamlığının qorunması müasir tibb, eləcə də biologiya elmlərinin qarşısında duran və həllini gözləyən aktual məsələlərdəndir. Təsadüfi deyildir ki, dərman bitkilərinə olan maraq getdikcə artmaqdadır. Bu məsələlərin həlli, eləcə də qida təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədilə Birləşmiş Millətlər Təşkilatı (BMT) tərəfindən ərzaq istehsalının istehsal gücünün artırılmasını nəzərdə tutan Ümumdünya Ərzaq Proqramı (ÜƏP) işlənilib hazırlanmışdır. Proqramın həyata keçirilməsi üçün mövcud təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə, yeni təbii ehtiyatların müəyyənəşdirilməsi tələb olunur [WHO monographs on medicinal plants commonly used in the Newly Independent States (NIS). France: WHO, 2010, 450 p., WHO monographs on selected medicinal plants. V. 4. Spain, 2009, 456 p.]. Bu problemlərin həllində təbii bitki ehtiyatları – qida, dərman, efiryağlı, texniki və s. bitkilər mühüm rol oynayır. Elmi araşdırmaların nəticələri göstərir ki, bitki mənşəli polifenollar flavonollar, antosianlar, katexinlər antioksidant, antitumagen, antikanserogen xassələrə malik olub, insan sağlamlığının qorunmasında olduqca vacib təbii birləşmələrdir. Ona görə də polifenol birləşmələrlə zəngin xammal mənbələrinin aşkar edilməsi, onlardan bioloji fəal qida əlavələrinin və tibbi preparatların alınması müasir dövrdə olduqca aktualdır.

Azərbaycan Respublikasının ən zəngin floraya malik olan Qarabağ ərazisində işğaldan əvvəlki məlumatlara görə, 2000-dən çox bitki növünə rast gəlinir. Ərazinin fiziki-coğrafi xüsusiyyətləri unikal bitki örtüyünün yaranmasına səbəb olmuşdur. Burada nadir sayılan bitkilər, eləcə də bir çox faydalı xüsusiyyətlərə malik növlər vardır ki, onlardan 110 fəsilə və 397 cinsə aid 606 növ dərman bitkisi, onların da 19 fəsilə və 28 cinsi təmsil edən 35 növü Qafqaz endemidir. Qarabağda yayılmış dərman bitkilərinin bioloji aktivlik və müalicəvi xüsusiyyətlər spektri də kifayət qədər genişdir. Məsələn, bu bitkilərin 163 növü diuretik (*Carum carvi*, *Arctium lappa*, *Echium vulgare*, *Erysimum aureum*, *Juniperus oblonga*, *Melilotus albus*, *Rumex acetosa*, *Primula macracalyx* və s.), 157-si antibakterial (*Acer campestre*, *Sanicula europaea*, *Artemisia scoparia*, *Inula aspera*, *Phlomis pungens*, *Sorbus boissieri* və s.), 138-i yarasəğaldıcı (*Arum elongatum*, *Taraxacum officinale*, *Symphytum asperum*, *Dryopteris filix-mas*, *Salvia aethiopis*, *Papaver orientale*, *Aconitum orientale* və s.), 81-i büzüşdürücü (*Cotinus coggygria*, *Cornus mas*, *Cephalaria gigantea*, *Dracocephalum ruyschiana*, *Polygonum aviculare* və s.), 19-u antivirus (*Rhus coriaria*, *Lonicera caprifolium*, *Geranium sanguineum*, *Sambucus nigra* və s.) xüsusiyyətlərə malikdir. Həmin dərman bitkilərinin daha çox növləri ürək-damar (81 – *Fumaria officinalis*, *Crocus speciosus*, *Platanthera chlorantha*, *Melissa officinalis*, *Crataegus pentagyna*, *Rosa canina*, *Valeriana officinalis* və s.), mədəbağırsaq (155 – *Laser trilobum*, *Achillea millefolium*, *Centaurea cyanus*, *Dianthus crinitus*, *Lathyrus sativus*, *Acinos arvensis*, *Frangula alnus*, *Sanguisorba officinalis*, *Physalis alkekengi* və s.), böyrək (55 – *Visnaga daucoides*, *Eremurus spectabilis*, *Nasturtium officinale*, *Juncus effusus*, *Setaria viridis*, *Persicaria maculata* və s.), qaraciyər (80 – *Artemisia vulgaris*, *Berberis densiflora*, *Thlaspi arvense*, *Glycyrrhiza glabra*, *Lamium album*, *Potentilla argentea*, *Veronica officinalis* və s.), dəri (149 – *Peucedanum ruthenicum*, *Ceterach officinarum*, *Aster ibericus*, *Pyrethrum coccineum*, *Corylus avellana*, *Agrostemma githago*, *Euphorbia iberica* və s.), diabet (35 – *Vaccinium myrtillus*, *Orchis purpurea*, *Fragaria vesca*, *Tilia platyphyllos*, *Cetraria islandica*, *Urtica pilulifera* və s.) xəstəliklərinin müalicəsində tətbiq edilir [Naibə Mehdiyeva, 20-21 aprel 2021].

Hazırda dünyada bitki təbii ehtiyatlarının tükənmək üzrə olduğunu nəzərə alaraq, yabanı qida bitki növlərinin yayılma arealları və ənənəvi istifadəsi barədə məlumatların öyrənilməsi çox vacibdir. Yem bitkilərinin bir çoxu təbiətdə yabanı olaraq mövcuddur. Aparılmış taksonomik analiz nəticəsində Qarabağ ərazisində 59 fəsilə, 157 cinsə aid 209 növ qida bitkisi aşkar edilmişdir.

Müəyyən edilmiş növlər arasında həyati formalarına görə çoxillik bitkilər 95 növ, birillik ot bitkiləri isə 43 növlə təmsil olunur. Ağaclar 26 növ, kol bitkiləri 24 növ, ikiillik ot bitkiləri isə 21 növ təşkil edir. Rütubətə münasibətinə görə 6 ekoloji tip müəyyən edilmişdir. Onlar arasında mezofitlər 91 növ, kserofitlər 74 növ ilə üstünlük təşkil edir. Mezokserofitlər tipinə 23, kseromezofitlərə 20, mezohiqrofitlərə isə 1 növ aiddir. Təxminən 50 növün yarpağı təzə və bişirilmiş halda, 42 növün yarpağı, kökü, kökümsovu, soğanı və meyvəsindən çiy, duza qoyulmuş və bişirilmiş halda istifadə olunur, 30 növdən isə yağ alınır [Novruzov E.N. və b.]. Bölgəyə aid efiryağlı bitkilər üzrə 16 fəsiləyə aid 37 cins və 63 növ tədqiq edilmişdir. Onlardan 11 növ birillik, 6 növ ikiillik, 47 növ çoxillik bitkilərdir.

Texniki bitkilər qrupu üzrə 36 fəsilə, 58 cin və 82 növün yayıldığı müəyyən edilmişdir ki, bunlardan 13 növ birillik, 7 növ ikiillik, 62 növ çoxillik bitkilərdən ibarətdir.